

**Estudos
Papers**

A fraseoloxía especializada: produtos fraseográficos e aplicacións¹

Specialized Phraseology: Phraseographic Products and Applications

Cleci Regina Bevilacqua

Universidade Federal do Rio Grande do Sul

<https://orcid.org/0000-0002-1002-9080>

cleci.bevilacqua@ufrgs.br

Resumo: Este texto trata sobre a fraseoloxía especializada e pon o seu foco nos produtos fraseográficos e as súas aplicacións, considerando algunhas das ideas propostas pola profesora Maria Aparecida Barbosa, profesora da Universidade de São Paulo e homenaxeada neste escrito. Inicialmente, presentamos algúns conceptos sobre as unidades fraseolóxicas especializadas (UFEs), destacando dúas tendencias principais en relación cos tipos de fraseoloxías especializadas: as colocacións e as fórmulas. A seguir, discutimos a nosa noción das UFEs, considerándoas unidades sintagmáticas recorrentes en situacións de comunicación de áreas temáticas que revelan unha preferencia evidente por especificidades e por convencións propias do idioma, da área e do xénero textual en que ocorren. Revisamos as principais ideas da profesora Barbosa relacionadas coa terminoloxía, etno-terminoloxía, fraseoloxía e as súas aplicacións, destacando ademais a importancia das linguaxes especializadas para a constitución das áreas de coñecemento e para a formación de especialistas. Posteriormente, mostramos exemplos de UFEs das áreas de Dereito Ambiental e da Conservación e Restauración de Bens Culturais Móbeis en papel. Indicamos os criterios para a súa selección e os campos de fichas fraseográficas para o seu rexistro en bases de datos en liña, a partir de proxectos desenvolvidos polo grupo Temisul. Seguindo as ideas de Barbosa, salientamos a importancia deses produtos tanto para profesionais da linguaxe (tradutores, redactores e revisores de textos especializados), como para os aprendices das diferentes áreas do coñecemento. Esperamos, deste xeito, poder amosar a importancia da fraseoloxía e da fraseografía no ámbito da terminoloxía e dos estudos do léxico, ben para a conformación das diferentes áreas do coñecemento, ben para a súa aprendizaxe.

Palabras clave: terminoloxía, fraseoloxía especializada, unidades fraseolóxicas especializadas, produtos fraseográficos.

¹ Data de recepción: 01.10.2019. Data de aceptación: 03.03.2020
Tradución feita por Raquel Sánchez González.

Abstract: This text deals with Specialized Phraseology and focuses on specialized phraseographical products and their applications considering some of the ideas of professor Maria Aparecida Barbosa, professor at São Paulo University and honored in this volume. Initially, we present some conceptions on Specialized Phraseological Units (SPUs) highlighting two main trends regarding the types of specialized phraseologies: collocations and formulae. Then we put forth our conception of SPUs, considering them as recurring syntagmatic units in the communicative situations of thematic areas that reveal a marked preference for specificities and conventions specific to the language, area and textual genre in which they occur. We review Professor Barbosa's main ideas concerning Terminology, Ethno-Terminology, Phraseology and their applications, highlighting the importance of specialized languages for the constitution of knowledge areas and for the formation of specialists. Furthermore, we bring examples of SPUs from the areas of Environmental Law and Conservation and Restoration of Movable Cultural Goods on paper. Drawing from the projects developed by the Termisul Group, we indicate the criteria for their selection and the card fields for their registration in online databases. Following Barbosas ideas, we highlight the importance of these products for language professionals (translators, writers and proofreaders, as well as for learners from different fields of knowledge. We hope, therefore, to be able to show the importance of Phraseology and Phraseography in the context of Terminology and Lexical Studies, as well as for the shaping of different areas of knowledge and their learning.

Keywords: terminology, specialized phraseology, specialized phraseological units, phraseographical products.

1. Introducción

Este texto aborda algúns aspectos relativos á fraseoloxía especializada, principalmente enfocados á construción de produtos fraseográficos e ás súas aplicacións, tanto para a tradución e a produción de textos especializados, como para o ensino de linguaxes especializadas, considerando ademais algunhas propostas da profesora Maria Aparecida Barbosa. Inicialmente, presentamos dúas nocións predominantes relativas ás unidades fraseolóxicas especializadas (UFE) e indicamos a noción adoptada por nós. A seguir, amosamos algunhas ideas da mencionada profesora sobre terminoloxía, etnoterminoloxía, fraseoloxía e adquisición de linguaxes especializadas. Tratamos, a continuación, os produtos fraseográficos, propondo criterios de selección das UFE e exemplificando coas bases de datos do grupo Termisul. Por último, amosamos as súas posibles aplicacións na formación de profesionais da linguaxe (tradutores, revisores e redactores de textos especializados) e de aprendices de linguas de especialidade, é dicir, os aprendices das distintas áreas especializadas. Deste xeito, buscamos establecer a relación das ideas da mencionada profesora cos temas atinentes ás aplicacións da fraseoloxía co propósito de mostrar a importancia da fraseoloxía especializada, pero principalmente, de rescatar e valorizar as propostas teóricas e aplicadas da profesora Barbosa, preservando, así, o seu legado no referente aos estudos do léxico e, máis especificamente, á fraseoloxía.

Antes de revisar as ideas de Barbosa, cabe destacar que incluímos os estudos das UFE e, polo tanto, da fraseoloxía especializada no ámbito da terminoloxía, considerando os novos paradigmas textuais e comunicativos xurdidos a partir dos anos 90 (Bourigault e Slodzian, 2004; Cabré, 1999 e 2001; Gaudin, 1993; Temermann, 2000). Con base nestes paradigmas, que parten dos textos e da situación comunicativa para determinar o valor de

unidade especializada dunha unidade léxica, amplíase a mira de estudo da terminoloxía, pasando a consideralas unidades maiores ca os termos no seu estudo, entre elas as UFE.

Centrándonos na revisión dos principais autores que tratan ese tema é posible identificar a existencia dunha variación denominativa, isto é, a atribución de diferentes denominacións ás UFE. Neste sentido, atopamos, entre outras denominacións, “fraseoloxismo” (Blais, 1993; Pavel, 1993), “unidade fraseolóxica” (Gouadec, 1994; Bevilacqua, 1996); “unidade fraseolóxica especializada” (Cabré, Lorente e Estopà, 1996), “combinatorias léxicas especializadas” (L’Homme, 2000; Maciel e Bevilacqua, 2018), “colocacións especializadas estendidas” (Orenha-Ottaiano, 2009) e “unidades fraseolóxicas do discurso científico-técnico” (Sevilla-Muñoz, 2015).

Igualmente, existen diferentes propostas de definicións que poden ser agrupadas en dúas grandes tendencias (Bevilacqua, 2004). A primeira considera as UFE como colocacións, ou sexa, como combinacións formadas por dúas unidades léxicas en que unha é a base e a outra, o colocado. Estas unidades presentan un carácter semifixo e teñen consenso entre o grupo de especialistas que as utilizan. Sintacticamente, poden estar formadas por estrutura do tipo N+N (*salvaguarda de arquivos* —en galego, “salvagarda de arquivos”—), N+Adx (*acervo bibliográfico*), V+N (*restaurar documento*) e Adx+Adv (*ambientalmente nocivo*). Esa perspectiva fundaméntase en gran parte na proposta de Hausmann (1990) para as colocacións da lingua xeral. Para os autores que seguen esta proposta (por exemplo: Lorente, Bevilacqua e Estopà, 2002; Bevilacqua *et al.*, 2013), o termo é o núcleo ou base da unidade. Así, na unidade *salvaguarda de arquivo*, *arquivo* é o termo e, polo tanto, o seu núcleo.

A segunda tendencia define as UFE como fórmulas prototípicas de determinadas áreas de coñecemento. Por exemplo, nun contrato de compravenda, está a UFE *constituir un compromiso entre [x] e [y]* (en galego, “constituír un compromiso entre [x] e [y]”), onde *x* pode ser o vendedor e *y*, o comprador. Entre os autores que seguen esta proposta, atópanse Gouadec (1994), Bevilacqua (1996) e Bevilacqua *et al.* (2013).

Creemos que, nun texto especializado, poden darse os dous tipos de combinatorias e é importante recoller, analizar e describir ambos tipos. Nesa liña, e baseándonos en estudos realizados anteriormente (Bevilacqua, 2004; Bevilacqua *et al.*, 2013) e en pescudas realizadas xunto ao grupo Termisul², definimos, seguindo as propostas comunicativas e textuais da terminoloxía, as UFE como unidades sintagmáticas recorrentes nas situacións de comunicación de áreas temáticas que revelan unha preferencia evidente por especificidades e convencións propias do idioma, da área e do xénero textual en que ocorren. Ditas unidades non poden ser explicadas unicamente por pautas gramaticais, estilísticas e afinidades semánticas, posto que resultan dunha selección restritiva condicionada polo xeito de dicilas en cada ámbito do coñecemento. O seu uso está xustificado pola repetición frecuente e polo consenso da comunidade de falantes que comparte a mesma especialidade.

² Referímonos aos dous proxectos *Combinatorias Léxicas Especializadas da Linguagem Geral e Conservação dos bens culturais móveis em papel: identificação e representação de Unidades Fraseológicas Especializadas (UFEs)*, desenvolvidos polo grupo Termisul (www.ufrgs.br/termisul).

Por exemplo, nos textos da lexislación ambiental brasileira pódense atopar casos como *revogam-se as disposições em contrário e para os efeitos da presente lei* (“revóganse as disposicións contrarias e para os efectos da lei actual”), que se caracterizan como fórmulas prototípicas, e *comprar energia e reciclagem de resíduos perigosos* (“mercar enerxía e reciclaxe de residuos perigosos”), consideradas colocacións.

Logo de presentarmos os tipos de UFE, así como a definición que adoptamos, mostramos algunhas ideas da profesora Maria Aparecida Barbosa relativas á terminoloxía, á etnoterminoloxía e á fraseoloxía co fin de relacionalas coa construción de produtos fraseográficos e a súa utilización por diferentes usuarios, principalmente tradutores, revisores de textos especializados e aprendices de distintas áreas do saber.

2. Algunhas ideas de Maria Aparecida Barbosa sobre terminoloxía, etnoterminoloxía, fraseoloxía e a súa adquisición

Na súa traxectoria académica, a profesora Maria Aparecida Barbosa dedicouse aos estudos do léxico nas súas diferentes áreas —lexicoloxía, lexicografía e terminoloxía—, centrándose nos aspectos teóricos, descritivos e aplicados. Destaca, no ámbito da terminoloxía, a súa proposta relativa á etnoterminoloxía, onde cuñou o concepto “vocábulo-termo” para explicar o léxico utilizado nos textos literarios e o seu valor especializado ou non, conforme veremos máis adiante.

Retomamos algunhas das súas principais concepcións sobre as temáticas mencionadas anteriormente co obxectivo de relacionalas, sobre todo, cos aspectos aplicados da fraseoloxía especializada. En primeiro lugar, destacan as súas propostas concernentes á metalinguaxe e ao seu papel na constitución das áreas de coñecemento. Seguindo a liña dos paradigmas comunicativos e textuais da terminoloxía, Barbosa xa salientaba, nos seus escritos, o proceso de constitución das ciencias e da tecnoloxía, así como a función das terminoloxías para a conformación dos diferentes ámbitos do saber. Nas palabras da autora (Barbosa, 2004: 315):

[...] uma ciência ou uma tecnologia vão constituindo-se e delimitando-se como tais, no processo histórico de acumulação e transformação do conhecimento, à medida que, simultaneamente, se vão delimitando o seu objeto formal, os métodos e técnicas de análise e descrição desse mesmo objeto e à medida que, igualmente, se vai consolidando a sua metalinguagem. Noutras palavras, com a precisa definição dos seus termos, e somente assim, determinam-se claramente os fatos próprios ao seu universo, seus métodos e técnicas. É legítimo afirmar, pois, que a construção da ciência é indissociável da construção de sua metalinguagem. À proporção que se vai constituindo, consolida-se a ciência e sua identidade epistemológica.³

³ Tradución da cita: “[...] unha ciencia ou tecnoloxía van constituíndose e delimitándose como tais, no proceso histórico de acumulación e transformación do coñecemento, a medida que, simultaneamente, van delimitando o seu obxecto formal, os métodos e técnicas de análise e descrición dese mesmo obxecto e, á vez que, igualmente, se vai consolidando a súa metalinguaxe. Noutras palabras, coa precisa definición

Tamén propuña que o valor dunha unidade lexical como vocábulo ou termo se constituíse polo universo de discurso no cal se insire. Destacaba, así, a función da unidade lexical polo valor que adquire no discurso, no seu uso, e a importancia do contorno discursivo para a constitución e delimitación das terminoloxías. De novo vemos que as súas ideas estaban en consonancia cos novos paradigmas teóricos comunicativos e textuais da terminoloxía. Nas súas palabras (Barbosa, 2007: 439):

*[...] uma unidade lexical não é um termo ou vocábulo, em si mesma, mas, ao contrário, está em função 'termo' ou em função 'vocábulo', ou seja, o universo de discurso em que se insere determina o seu estatuto em cada caso. Assim, não é possível estabelecer uma taxonomia paradigmática dos conjuntos termos e dos conjuntos vocábulos, pois toda a classificação resultada dos entornos discursivos e dos condicionamentos das normas discursivas, dependente, portanto, dos universos de discurso e das situações de discurso.*⁴

Considerando a dificultade de establecer unha fronteira rigorosa entre os termos das linguaxes especializadas e os vocábulos da lingua xeral, a autora presentou a súa proposta de etnoterminoloxía, considerada unha subárea do ámbito da terminoloxía que ten como obxecto de estudo o discurso etnoliterario. O obxectivo desa subárea é delimitar as “estruturas morfo-semántica-conceituais de súa unidade padrón, o vocábulo/termo una das características do discurso etno-literario”⁵ (Barbosa, 2007: 433).

A autora dedicouse, tamén, aos estudos fraseolóxicos, buscando explicar e exemplificar ese fenómeno lingüístico. Deste xeito, en relación coa fraseoloxía, revisou o dobre significado das UFE: a) como unidades formadas por máis de dúas palabras ou frases cun certo grao de lexicalización, con “diferentes tipos e graos diversos de integración semántica e sintáctica de seus constituintes”⁶ (Barbosa, 2012: 241) e b) como “conjunto de frasemas de un universo de discurso”⁷ (Barbosa, 2012: 241). Para a investigadora, o termo *fraseoloxía* era un hiperónimo que abarcaba diferentes unidades lexicais multivocabulares, entre os que se atopan proverbios, colocacións, ditos populares, refráns, etc. Malia que eses tipos de unidades posúen “integración, mais ou menos acentuada, entre súas partes”⁸ (Barbosa 2012: 491), distínguense por estruturas semánticas, sintácticas e pragmáticas propias de cada un dos tipos mencionados.

dos seus termos, e só así, determínase claramente a silueta apropiada do seu universo, os métodos e as técnicas. É lexítimo afirmar que a construción da ciencia é indisoluble da construción da súa metalinguaxe. Conforme se vai constituindo, consolídase tamén a ciencia e a súa identidade epistemolóxica”.

⁴ Tradución da cita: “[...] unha unidade lexical non é un termo ou vocábulo en si mesma. Ao contrario, está en función ‘termo’ ou en función ‘vocábulo’, ou sexa, o universo de discurso no que se insire determina o seu estatuto en cada caso. Así, non é posible establecer unha taxonomía paradigmática dos conxuntos termos e dos conxuntos vocábulos, xa que toda a clasificación que resulta dos contornos discursivos e dos acondicionamentos das normas discursivas depende, polo tanto, dos universos e das situacións de discurso”.

⁵ Tradución da cita: “estruturas morfosemánticoconceptuais da súa unidade patrón, o vocábulo/termo, unha das características do discurso etnoliterario”.

⁶ Tradución da cita: “diferentes tipos e graos diversos de integración semántica e sintáctica dos seus constituintes”.

⁷ Tradución da cita: “conxunto de frasemas dun universo de discurso”.

⁸ Tradución da cita: “integración máis ou menos acentuada, entre as súas partes”.

No seu texto *Fraseologia e linguagens: a fraseologia na literatura e no discurso publicitário* (2012), a estudosa presenta os tipos e graos de lexicalización das fraseoloxías e analiza exemplos dos discursos literario e publicitario. Entre as súas propostas, xulgamos importante destacar o papel das unidades fraseolóxicas nos seus contextos de uso. Así pois, segundo a autora (2012: 492): “As relacións semántico-conceituais dos frasemas, numa perspectiva mono e multilíngue, mono e multicultural, mostran o papel social e cultural dessas unidades lingüísticas, geradoras de reflexos de recortes culturais, cujo resultado é uma forma de conteúdo exclusiva e própria de um grupo”⁹.

Alén de tratar a terminoloxía, a etnoterminoloxía e a fraseoloxía, Barbosa preocupábase pola adquisición do coñecemento especializado por parte dos aprendices dunha área específica e pola súa divulgación. Sobre o papel da linguaxe especializada na aprendizaxe dunha ciencia ou tecnoloxía, Barbosa (2004: 313) clarificou:

*Ciências e tecnologias constituem universos de discurso que constroem uma metalinguagem específica e uma ‘visão de mundo’ segunda. Aprender uma ciência básica, uma ciência aplicada, ou uma tecnologia corresponde a aprender (adquirir competência e desempenho) a linguagem de especialidade respectivamente constituída.*¹⁰

Esa idea pode ser complementada con outra na cal se destaca a propia constitución do suxeito pescudador a partir da apropiación que fai da linguaxe especializada da súa área, quer como o uso que fai dela, que o axuda a entender, reexpresar e realimentar os saberes científicos e tecnolóxicos, quer a súa visión do mundo. Resáltase a importancia da linguaxe especializada non só para que os aprendices comprendan e adquiran coñecementos específicos dunha área, senón tamén para eles poderen actuar (e, especialmente, actuar nun contexto especializado), inclusive producindo coñecemento e construíndo e reformulando a súa visión do mundo. Nese sentido, Barbosa sinala que (2007: 422-443):

*Ao assimilar uma metalinguagem técnico-científica, o pesquisador iniciante estará assimilando e construindo um saber e o saber-fazer específicos daquela ciência e/ou tecnologia, que lhes possibilitam entender, rediscursar e realimentar não só os modelos científicos ou tecnológicos, como também a sua própria ‘visão de mundo’ anterior, num processo de amadurecimento intelectual e pessoal.*¹¹

⁹ Tradución da cita: “As relacións semántico-conceptuais dos frasemas, nunha perspectiva mono e plurilingüe, mono e multicultural, mostran o papel social e cultural desas unidades lingüísticas, xeradoras de reflexos de recortes culturais cuxo resultado é unha forma de contido exclusiva e propia dun grupo”.

¹⁰ Tradución da cita: “Ciencias e tecnoloxías constitúen universos de discurso que constrúen unha metalinguaxe específica e unha segunda ‘visión do mundo’. Aprender unha ciencia básica, unha ciencia aplicada ou unha tecnoloxía corresponde a aprender (adquirir competencia e desempeño) a linguaxe de especialidade respectivamente constituída”.

¹¹ Tradución da cita: “Ao assimilar unha metalinguaxe técnico-científica, o investigador inicial estará asimilando e construíndo un saber e un ‘saber facer’ específicos daquela ciencia ou tecnoloxía que lle posibilitan entender, rediscursar e realimentar non só os modelos científicos e tecnolóxicos, senón tamén a súa propia ‘visión do mundo’ anterior nun proceso de madurez intelectual e persoal”.

Como ferramenta fundamental no proceso de adquisición dunha metalinguaxe científico-técnica, a autora incluía a terminoloxía aplicada, é dicir, a preocupación coa construción de recursos terminográficos a partir de principios teóricos e metodolóxicos, como podemos ver na seguinte cita:

Esses aspectos, dentre outros, mostram a importância das metalinguagens terminológicas na sociedade atual, para a aplicação do saber e do saber-fazer do indivíduo, não só sobre determinada ciência ou tecnologia, como também o seu saber sobre o mundo. Daí decorre a importância dos modelos epistemológicos e metodológicos de tratamento, compilação, recuperação e transmissão de metalinguagens (Barbosa, 2004: 315).¹²

Coas citas e comentarios anteriores, cremos que elaboramos unha síntese dalgunhas das principais ideas de Barbosa sobre temas referentes aos Estudos de Léxico.

3. Fraseoloxía especializada: produtos e aplicacións

A partir dos temas tratados pola profesora Barbosa, buscamos establecer a relación entre as súas ideas e algunhas propostas de construción de produtos fraseográficos, como demostrar as súas posibles vantaxes ben na formación de profesionais de diferentes áreas de coñecemento, ben no seu uso por profesionais da linguaxe como tradutores, redactores e revisores de textos especializados.

Relembramos brevemente a definición que propomos para as UFE: unidades sintagmáticas recorrentes nas situacións de comunicación de áreas temáticas que revelan unha preferencia evidente por especificidades e por convencións propias do idioma, da área e do xénero textual en que ocorren. Resultan dunha selección restritiva condicionada polo xeito de dicilas, o cal é característico de cada ámbito do coñecemento. Así mesmo, o seu uso xustifícase pola repetición frecuente e polo consenso entre a comunidade de falantes que comparte esa especialidade (Bevilacqua, 2004; Bevilacqua *et al.*, 2013).

Pola definición anterior, podemos afirmar —ao igual que Barbosa afirmou sobre as unidades lexicais que pasan a ter a función de termo— que as UFE adquiren un valor especializado e constitúense como tal debido ao universo do discurso no que ocorren, configurándose, polo tanto, no e polo discurso no cal son usadas. Por esa razón, cremos que non só os termos, senón tamén as fraseoloxías axudan a conformar os dominios do saber, atribuíndolles un estatuto específico dunha ciencia ou técnica.

Para demostrar as afirmacións anteriores, mostramos o exemplo da UFE *transferência de acervo* (“transferencia de acervo”) da área de Conservación e Restauración de Bens Móbeis en papel, recollida nunha investigación en desenvolvemento no grupo Termisul. No dicionario de lingua xeral, a unidade léxica *transferência* ten o sentido de “mudar

¹² Tradución da cita: “Eses aspectos, entre outros, mostran a importancia das metalinguaxes terminolóxicas na sociedade actual, para a aplicación do saber e do saber facer do individuo, non só sobre determinada ciencia ou tecnoloxía, senón tamén o seu saber sobre o mundo. De aí decorre a importancia dos modelos epistemolóxicos e metodolóxicos de tratamento, compilación, recuperación e transmisión de metalinguaxes”.

de un lugar para outro” (“mudar dun lugar para outro”) e pode referirse a obxectos ou persoas (Aulete Digital).

No entanto, ao analizarmos os contextos de *transferência de acervo* no corpus especializado da área construído polo equipo do proxecto¹³, veremos que esas unidades adquiren un valor especializado e poden, inclusive, inserirse na árbore de dominio construída por Bojanoski (2018)¹⁴ e complementada por Arcos (2019). No contexto que se presenta a continuación para *transferência*, vemos que esta unidade ten o mesmo sentido da lingua xeral referido anteriormente, pero, ao ir acompañada por un termo da área (*acervo*), caracterízase como un proceso específico que debe ser usado por profesionais da área da conservación ou da documentación. Ademais, tamén require coidados e procedementos (métodos de manipulación, acondicionamento, transporte, carga e descarga) co fin de preservar o acervo do mesmo xeito no que se atopaba no seu lugar de orixe. Así pois, polo seu contorno discursivo, *transferência* pasa a ter un valor especializado cando aparece unida ao termo *acervo* e constitúese unha UFE, é dicir, adquire un valor especializado no ámbito no que se emprega. O seu contexto de uso amosa claramente este valor:

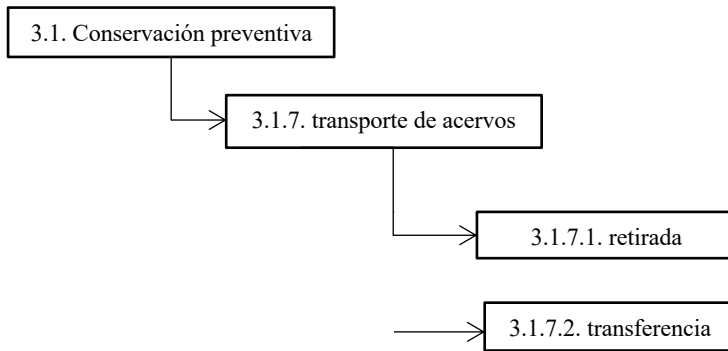
*O transporte de acervo é un item importante na preservação. É necesario que durante a **transferência do acervo** até o destino final, sejam cumpridos os seguintes procedementos quanto aos métodos de manuseio, acondicionamento, transporte, procesos de carregamento e descarregamento.* (Corpus Papel Termisul).¹⁵

A figura de abaixo ilustra unha parte da árbore de dominio de Bojanoski (2018) para amosar a inserción de *transferência* a partir dos datos recollidos por Arcos (2019). Nesta árbore, o termo *conservação preventiva* (“conservación preventiva”) (3.1) é un hiperónimo de *conservar/restaurar* e inclúe varios procedementos (*diagnóstico, controle climático* —control climático—, *controle de pragas* —control de pragas—, *segurança* —seguridade—, *armazenamento* —almacenamento—, que non aparecen representados aquí en función do espazo), entre os cales se atopa *transporte de acervo* (3.1.7), que pasou a abranguer outros procesos (*retirada* e *transferência*) a partir da pescuda de Arcos (2019).

¹³ O corpus de lingua portuguesa contén preto dun millón de palabras e posúe textos de xéneros diferentes (artigos, teses, ensaios relatos). Os textos estaban dispoñibles en liña e pasaron por todos os procesos necesarios para o seu uso en ferramentas informáticas.

¹⁴ Profesora do Departamento de Museoloxía, Conservación e Restauración da Universidade Federal de Pelotas e investigadora do Proxecto Termisul. Na súa tese de doutoramento (Bojanoski, 2018) elaborou unha árbore de dominio para a área de Conservación e Restauración de Bens Móbeis en papel. Arcos (2019), na súa disertación de mestrado, complementou a árbore coa inserción de algúns procesos da área, indicados polas UFE.

¹⁵ Tradución da cita: “O transporte de acervo é un elemento importante na preservación. É necesario que, durante a **transferencia do acervo** ata o destino final, se cumpran os seguintes procedementos de carga e descarga”.

Figura 1 - Inserción de *transferencia* na árbore de dominio de Bojanoski (2018).

Fonte: Arcos 2019

A partir do exemplo recollido arriba, cremos que identificar as UFE, explicar o seu significado, coñecer o seu comportamento na comunicación e suxerir alternativas para a súa descrición, clasificación e tratamento son temas indispensables para o desenvolvemento dos estudos terminolóxicos e fraseolóxicos. Igualmente, xulgamos necesario o coñecemento destas unidades na lingua materna e nas linguas estranxeiras para producir textos correctos desde o punto de vista lingüístico e adecuados desde o punto de vista da convencionalidade da área especializada. En consecuencia, a súa identificación e presentación en forma de base de datos dispoñibles en liña é fundamental, non só para os profesionais da linguaxe como tradutores e redactores, senón tamén para os futuros profesionais doutras áreas. Isto débese a que, conforme o indicado por Barbosa (2004), adquirir a metalinguaxe especializada é unha parte fundamental do proceso de adquisición e construción dunha ciencia ou tecnoloxía por parte dos aprendices. Ao apropiarse da metalinguaxe da súa área de formación, o aprendiz asimila e constrúe un saber e un saber facer específicos que lle permiten entender, volver a dicir e a alimentar a súa área de coñecemento e a súa visión do mundo (Barbosa, 2007).

Deste xeito, tanto para os profesionais da linguaxe —que afrontan traducións, producións ou revisións de textos especializados— como para os profesionais dos varios dominios do coñecemento é fundamental coñecer non só os termos das diversas áreas, senón tamén as UFE, posto que elas se refiren aos procesos específicos desas áreas ou indican funcións pragmáticas propias de cada dominio especializado, como veremos nos exemplos comentados a seguir.

Coñecendo esa importancia das UFE, no ámbito do grupo Termisul desenvolvemos dous proxectos de identificación e representación desas unidades en bases de datos en liña. O primeiro proxecto denomínase *Combinatórias Léxicas Especializadas (CLEs) da Linguagem Legal*¹⁶ e foi desenvolvido entre 2010 e 2016 co obxectivo de identificar as

¹⁶ A base pode consultarse en <http://www.ufrgs.br/termisul/cles/>

UFE (denominadas no proxecto “combinatorias léxicas especializadas”) da área do Dereito Ambiental en portugués e os seus equivalentes en alemán, español, francés, inglés e italiano. O segundo proxecto, iniciado en agosto de 2019, leva por título *Conservação dos bens culturais móbiles em papel: identificação e representação de Unidades Fraseológicas Especializadas (UFEs)* e busca construír unha base de datos con UFE da mencionada área en portugués e os seus equivalentes en español, francés, inglés, italiano e ruso. As UFE identifícanse a partir dos 300 termos en portugués atopados no proxecto anterior (*A linguagem do patrimônio cultural brasileiro: conservação dos bens culturais móbiles, 2016-2019*¹⁷). A identificación das UFE realízase nun corpus textual elaborado para este fin, aplicando os principios da Lingüística de Corpus (Biber *et al.*, 1998; Stubbs, 1996) e as ferramentas informáticas Sketch Engine¹⁸ e AntConc¹⁹.

O grupo estableceu os seguintes criterios para a identificación das UFE en ambos proxectos (Bevilacqua *et al.*, 2013):

- sintagmaticidade: as UFE deben estar formadas por máis dun elemento lingüístico;
- relativa estabilidade semántica e sintáctica: son unidades fixas ou semifixas, isto é, admiten pouca ou ningunha substitución dos elementos lingüísticos que as conforman no eixe paradigmático (*higienização do acervo* —hixienización do acervo—, onde a nominalización *higienização* pode ser substituída por *limpeza*, formando a UFE *limpeza de acervo*), así como a inclusión de novos elementos no eixe sintagmático (*conservação de documentos* —conservación de documentos— admite a inserción de *preventiva*, formando a UFE *conservação preventiva de documentos*);
- frecuencia relevante: as UFE deben ter unha frecuencia considerable nos ámbitos nos que son utilizadas, o que axuda a caracterizalas como prototípicas de cada área;
- prototividade: as UFE son específicas en determinadas áreas de coñecemento e caracterizan o xeito de dicilas;
- consenso: o seu uso está establecido polos membros da área especializada, o que lles confire un carácter convencional e dun ámbito específico. Así, no corpus de conservación e restauración de bens, atopamos *guarda* (“garda”) ou *salvaguarda do acervo* (“salvagarda do acervo”), pero non *cuidado do acervo* (“coidado do acervo”);
- complexidade tradutora: foron identificadas UFE que poderían presentar dificultades para a súa expresión nas linguas estranxeiras. Por exemplo, cales serían os equivalentes de *higienização de acervo*, *baldeação de produtos perigosos* (“transvasamento de produtos perigosos”) e *em conformidade com a lei* (“en conformidade coa lei”) nas linguas estranxeiras previstas nos proxectos?

¹⁷ Este proxecto recolleu 300 termos que xa se atopan na base de datos que pasará a estar dispoñible en breve na páxina web de Termisul: www.ufrgs.br/termisul.

¹⁸ <https://www.sketchengine.eu/>

¹⁹ <http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>

Como exemplos de unidades que indican procesos no ámbito do Dereito Ambiental, temos UFE que se caracterizan como colocacións: *avaliação da qualidade ambiental* (“avaliación de calidade ambiental”), *cessão de águas públicas* (“cesión de augas públicas”), *coleta de resíduos sólidos* (“recollida de residuos sólidos”), *lançamento de óleo* (“descarga de petróleo”), *remembramento do solo* (“parcelamento do solo”) etc. Estas unidades indican procesos relativos á área de medio ambiente, principalmente os orientados á súa protección e preservación. Tamén temos unidades consideradas fórmulas, que posúen funcións pragmáticas específicas nos textos lexislativos. Entre elas temos: *de acordo com o disposto na legislação* (“de acordo co disposto na lexislación”) —ten a función de indicar a intertextualidade entre os textos de Dereito Ambiental—; *no uso das atribuições que lhe conferem os artigos* (“no uso das atribucións que lle confiren os artigos”) —define os autores que poden propor e asinar os documentos lexislativos, isto é, o presidente da república, o presidente do senado etc.—; *Esta lei entra em vigor na data da sua publicação* (“esta lei entra en vigor na data da súa publicación”) —establece que unha lei pasa a estar vixente a partir do momento da súa publicación—.

Para a área de Conservación e Restauración de Bens en papel, identificamos soamente UFE formuladas por verbos e nominalizacións —ou sexa, do tipo das colocacións— e que se refiren aos procesos específicos da área: *abrigar coleção* (“abrigar colección”), *causar mancha* (“producir mancha”), *branqueamento de fibras* (“branqueo de fibras”), *controle de pragas* (“control de pragas”), *deterioração de documento* (“deterioración de documento”), *encadernar livro* (“encadernar libro”), *guarda de acervo* (“colección”), *higienização de documento* (“hixienización de documento”), *preservação do arquivo* (“preservación do arquivo”), entre outras.

Para ambos proxectos, construímos unha base de datos en liña, na que as UFE son entradas con ficha propia cada unha delas. Os campos incluídos nas bases son os seguintes: entrada, contexto coa súa fonte, outras formas, ver tamén, equivalentes nas linguas estranxeiras e notas.

O campo *outras formas* permite a inserción de UFE que presentan a inserción dalgún elemento lingüístico ou dalgunha alteración morfosintáctica en relación coa UFE principal, considerada a máis frecuente nos *corpus*. Por exemplo: *de acordo com o disposto na lei* (en galego, “de acordo co disposto na lei”), onde a forma *disposto* foi incluída na unidade principal *de acordo com a lei*. Ese campo tamén posibilita a inserción de forma nominalizada (*condicionamento de resíduos*) da forma verbal considerada como a principal (*condicionar resíduos*).

O campo *ver tamén* é unha hiperligazón que remite á ficha de unidades que establecen unha relación semántica de sinonimia coa entrada da UFE. Por exemplo, a entrada *lançamento de óleo* remite a *descarga de óleo* (véxase a figura 2).

O campo *nota* presenta información complementaria para o uso da UFE. Por exemplo, explícase cando unha unidade pode aparecer con hiperónimos do termo da entrada da UFE. É o caso de *adulteração do produto* (“adulteración do produto”), que ten como nota:

*Produto que pode ser farmacêutico, dietético, de higiene, semielaborado, ou fertilizantes, correctivos, inoculantes, estimulantes, biofertilizantes, entre outros.*²⁰

Presentamos a entrada de *lançamento de óleo* para exemplificar os campos mencionados. Na figura 2, vemos a *entrada*, o seu *contexto*, a indicación da *fonte* (Resolución n.º 269, do 14 de setembro do 2000, br.), *ver tamén*, que indica o sinónimo da entrada (*descarga de óleo*), e os *equivalentes* en alemán, inglés e español. A cor azul indica unha hiperligazón, ou sexa, remite á ficha completa dos sinónimos e dos equivalentes.

Figura 2 – Entrada *Lançamento de óleo*

<p>Entrada: Lançamento de óleo</p> <p>Contexto: Constitui infração às regras sobre a prevenção, o controle e a fiscalização da poluição causada por lançamento de óleo e outras substâncias nocivas ou perigosas em águas sob jurisdição nacional a inobservância a qualquer preceito constante na Lei nº 9.966, de 28 de abril de 2000, e a instrumentos internacionais ratificados pelo Brasil.</p> <p>Ver também: descarga de óleo</p> <p>Equivalente em alemão:</p> <p>Öleinleitung</p> <p>Freisetzung von Öl</p> <p>Equivalente em inglês:</p> <p>oil discharge</p> <p>oil release</p> <p>Equivalente em espanhol:</p> <p>descarga de petróleo</p>

Fonte: Grupo Termisul

A oferta desas bases de forma gratuita e en liña é un exemplo claro de produto fraseográfico construído con base nos principios teóricos e metodolóxicos que permiten a compilación, recuperación e divulgación das linguaxes especializadas. Alén diso, conforme xa afirmamos anteriormente, tais produtos axudan á consolidación e recoñecemento das áreas, pois sistematizan os seus termos e conceptos e permiten estruturalos en árbores de dominios ou mapas conceptuais. Ese xeito de organización do coñecemento especializado permite entender como cada área representa o coñecemento que produce e como se conforma.

En canto ao uso ou aplicación de tais produtos, pensamos que sería fundamental coñecer non só os termos relativos aos conceptos da área, senón tamén aos procesos referentes a estes termos. Estes procesos, expresados por verbos e nominalizacións que acompañan aos termos —constituindo as UFE— forman parte das linguaxes especializadas e, á vez, configuran as súas diferentes áreas. Coñecer eses procesos, entendelos e saber utilizalos forma parte da formación dos profesionais dos diversos ámbitos. De feito, en

²⁰ Tradución da cita: “Produto que pode ser farmacêutico, dietético, de higiene, semielaborado, ou fertilizantes, correctivos, inoculantes, estimulantes, biofertilizantes, entre outros”.

calquera destes casos, a escolla de opcións erradas, en relación coas UFE, pode revelar un descoñecemento das convencións da área e xerar interpretacións inadecuadas que comprometen a calidade do texto. Nese sentido, pensamos que a oferta de produtos terminográficos —e, especificamente, fraseográficos— segue a proposta de Barbosa (2004) debido á súa importancia para a adquisición do saber e saber facer no eido científico-técnico co obxectivo de adecuar a reexpresión dese saber e a construción da visión do mundo dos profesionais, incluíndo os profesionais da linguaxe.

4. Consideracións finais

Neste texto buscamos prestar unha simple homenaxe á nosa colega, a profesora e pescudadora Maria Aparecida Barbosa, relacionando algunhas das súas ideas sobre terminoloxía, etnoterminoloxía e fraseoloxía coa fraseoloxía especializada. De entre as propostas da referida profesora resaltamos a constitución das unidades léxicas polo seu uso nun dominio ou contorno discursivo específico, caracterizándoas como vocábulos ou termos. Así mesmo, destacamos a importancia que lles deu ás linguaxes especializadas para a adquisición dun saber e un saber facer, ademais do seu interese para a construción da visión do mundo dos suxeitos actuantes nos ámbitos especializados.

A partir desas ideas, centrámonos na fraseoloxía especializada, presentando as diferentes concepcións de fraseoloxía e a nosa definición para ese fenómeno lingüístico. Mostramos como as ideas de Barbosa se aplican ás UFE para atribuírlles o valor especializado que adquiren nun determinado ámbito ou contorno discursivo e o seu papel na estruturación, adquisición e produción do coñecemento especializado. Expuxemos exemplos de UFE de dúas áreas e fixemos referencia a dous proxectos que pretenden a construción de produtos fraseográficos en liña. Destacamos o papel deses produtos para a formación de profesionais das diferentes áreas do saber e para os tradutores, produtores e revisores de textos especializados.

Ademais diso, buscamos establecer a relación entre a teoría e a práctica con miras a demostrar a relevancia dos estudos fraseolóxicos e a necesidade de elaboración de produtos que inclúan, alén dos termos, as UFE. Xulgamos que ditos produtos son escasos nas diferentes áreas do coñecemento e nas diversas linguas, polo que é necesaria a realización de novos traballos e proxectos de investigación que dean conta desa carencia. Neste sentido, os ensinamentos de Barbosa sinálannos varios camiños que deben ser seguidos.

5. Referencias bibliográficas

- ARCOS, Manuela Machado (2019): “Identificação e análise de UFE eventivas na área da Conservação e Restauração de bens culturais móveis em suporte papel”, [disertación de mestrado], Programa de Pós-Graduação em Letras, Universidade Federal do Rio Grande do Sul, Porto Alegre.
- BARBOSA, Maria Aparecida (2004): “A terminologia e o ensino da metalinguagem técnico-científica”, en ISQUERDO, Aparecida Negri e KRIEGER, Maria da Graça (eds.): *As Ciências do Léxico. Lexicologia, Lexicografia, Terminologia*, vol. II. Campo Grande: Editora UFMS, 311-325.

- (2007): “Etno-terminologia e terminologia aplicada: objeto de estudo, campo de atuação”, em ISQUERDO, Aparecida Negri e ALVES, Ieda Maria (eds.): *As Ciências do Léxico. Lexicologia, Lexicografia, Terminologia*, vol. III. Campo Grande: Editora UFMS, 433-445.
- (2012): “Fraseologia e linguagens: a fraseologia na literatura e no discurso publicitário”, em ISQUERDO, Aparecida Negri e SEABRA, Maria Cândida Trindade Costa (eds.): *As Ciências do Léxico. Lexicologia, Lexicografia, Terminologia*, vol. VI. Campo Grande: Editora UFMS, 489-497.
- BEVILACQUA, Cleci Regina (1996): “A fraseologia jurídico-ambiental”, [dissertação de mestrado], Programa de Pós-Graduação em Letras, Universidade Federal do Rio Grande do Sul, Porto Alegre.
- (2004): *Unidades Fraseológicas Especializadas Eventivas: descripción y reglas de formación en el ámbito de la energía solar* [tese de doutoramento], Barcelona: Universidade Pompeu Fabra, Instituto Universitari de Lingüística Aplicada.
- BEVILACQUA, Cleci Regina *et al.* (2013): “Combinatórias Léxicas Especializadas da Linguagem Legislativa: uma abordagem orientada pelo corpus”, em MURAKAWA, Clotilde e NADIN, Odair Luiz. (eds.): *Terminologia: uma ciência interdisciplinar*. San Paulo: Cultura Acadêmica, 227-243.
- BIBER, Douglas *et al.* (1998): *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BLAIS, Esther (1993): “La phraséologie. Une hypothèse de travail”, em *Terminologies Nouvelles* 10, 50-56.
- BOJANOSKI, Silvana (2018): “Terminologia da Conservação em bens culturais em papel: produção de um glossário para profissionais em formação” [tese de doutoramento], Programa de Pós-Graduação em Memória Social e Patrimônio Cultural. Pelotas: Universidade Federal de Pelotas.
- BOURIGAULT, Didier e SLODZIAN, Monique (2004): “Por uma terminologia textual”, em *Cadernos de Tradução* 17, 101-108.
- CABRÉ, María Teresa (1999): *La terminología, representación y comunicación: elementos para una teoría de base comunicativa y otros artículos*. Barcelona: Universidad Pompeu Fabra, Instituto Universitari de Lingüística Aplicada.
- (2001): “Sumario de principios que configuran la nueva propuesta teórica y consecuencias metodológicas”, em CABRÉ, María Teresa e FELIU, Judit (eds.): *La terminología científico-técnica: reconocimiento, análisis y extracción de información formal y semántica*. Barcelona: Universidad Pompeu Fabra, Institut Universitari de Lingüística Aplicada, 17-25.
- CABRÉ, María Teresa; LORENTE, Mercè e ESTOPÀ, Rosa (1996): “Terminología y fraseología”, em *Actas del V Simposio de Terminología Iberoamericana*. Cidade do México: Colegio de México, 67-81.
- GOUADEC, Daniel (1994): “Nature et traitement des entités phraséologiques. Terminologie et phraséologie. Acteurs et aménageurs”, em *Actes de la Deuxième Université d’Automne en Terminologia*. Paris: La Maison du Dictionnaire, 167-193.
- GAUDIN, François (1993): *Socioterminologie: des problèmes sémantiques aux pratiques institutionnelles*. Rouen: Publications de l’Université de Rouen.

- HAUSMANN, Franz Joseph. (1990): “Le dictionnaire de collocations”, en HAUSMANN, Franz Joseph *et al.* (eds.): *An International encyclopedia of lexicography* vol. 1. Berlín, Nova Iorque: Walter de Gruyter, 1010-1019.
- L’HOMME, Marie-Claude (2000): “Understanding Specialized Lexical Combinations”, en *Terminology*, vol. 6, n.º 1, 89-110.
- LORENTE, Mercè; BEVILACQUA, Cleci Regina. e ESTOPÀ, Rosa (2002): “El análisis de la fraseología especializada mediante elementos de la lingüística actual”, en CORREA, Margarita (org.): *Anais do VI Simpósio da Rede Ibero-americana de Terminologia*. Lisboa: Ed. Colibri/ILTEC, 647-666.
- MACIEL, Anna Maria Becker e BEVILACQUA, Cleci Regina (2018): “A variação terminológica em uma base de dados de combinatórias léxicas especializadas: descrição e tratamento”, en ISQUERDO, Aparecida Negri; DAL CORNO, Giselle Olivia (orgs): *As Ciências do Léxico*, vol. VIII. Campo Grande: Editora UFMS, 273-290.
- ORENHA-OTTAIANO, Adriane (2009): *Unidades fraseológicas especializadas: colocações e colocações estendidas em contratos sociais e estatutos sociais traduzidos no modo juramentado e não juramentado* [tese de doutoramento], UNESP, São José do Rio Preto.
- PAVEL, Silvia (1993): “La phraséologie en langue de spécialité. Méthodologie de consignation dans les vocabulaires terminologiques”, en *Terminologies Nouvelles* 10, 67-82.
- SEVILLA-MUÑOZ, Manuel (2015): “Las unidades fraseológicas del discurso científico-técnico y su traducción (inglés-español)”, en CONDE TARRÍO, Germán *et al.* (ed.): *Para la traducción Fraseológica y paremiológica: Ámbitos, recursos y modalidades*. Instituto Cervantes: Centro Virtual Cervantes.
- STUBBS, Michael (1996): *Text and corpus analysis. Computer-assisted studies of language and Culture*. Londres: Blackwell.
- TEMERMANN, Rita (2000): *Towards new ways of terminology description. The sociocognitive approach*. Ámsterdam: John Benjamins Publishing Co.

